

BAHTİYAR VAHAPZADE’NİN ESERLERİNDE ÖZGÜRLÜK PROBLEMİ

Aida Mirzayeva*

Azerbaycan’ın ve Türk dünyasının büyük şairi Bahtiyar Vahapzade’nin eserlerinde bireysel özgürlük temasının araştırılması, şairin probleme insan ve zaman düzleminde ne kadar geniş bir kapsamda yaklaştığının anlaşılmasını sağlayabilir. Böyle bir araştırma aynı zamanda şairin insan anlayışının özünü verecektir. Bir sanatkâr olarak Vahapzade, şiirlerinde, bir milletin özgür yaşaması, dünya halkları içerisinde söz sahibi olması, milli kimliğinin bilincine varması, en önemlisi ise vatandaş formasyonu kazanması için birçok koşulun gerektiğine dikkati çekmektedir. “Bahtiyar şiirinde zamana merak; halkın manevi sonsuzluğuna, manevi ‘bugün’üne ve geçmişine olan merak demektir. Zaman onu yalnız halkın tarihi talihi ile, halkın manevi ve ahlaki hayat tecrübesi ile bağlılığı bakımından düşündürür ve rahatsız eder. Geçmiş de, geleceği de şair ‘vatan tarihi’nin sayfaları gibi varaklıyor.” (1, s. 61). Çünkü “Bahtiyar, bireyselliği eserlerinde ziyadesiyle tezahür eden şairlerdendir. Onun poetik ‘ben’i, ferdî üslubu, lirik kahramanı şiirimizin manzara-
rasında aydınlık çizgileri ile seçilir.” (1, s. 65).

Bahtiyar Vahapzade’nin eserlerinde dönemle, mekânla ve zamanla barışmazlık duygusu oldukça belirgindir. Bu tarafı onun çeşitli konularda yazdığı eserlerin bütün formlarında kendini göstermektedir. Zaman ve mekâna karşı muhalif bir pozisyon alan şairin en büyük uyuşmazlığı ise kendisi ile. Bu anlamda, “birce ondan razıyam ki, özümden narazıyam” sözü şairin yaşam felsefesini ortaya koymaktadır. Vahapzade, Mirza Alekber Sabir’den sonra içinde yaşadığı çağa ve dünyaya karşı en amansız muhalefette olan şairlerimizden biri-

* Bakü Devlet Üniversitesi

dir. Sabir'in *Hophopname*'si adeta gözyaşlarıyla birlikte atılan kahkaha idi; halka "kendini fark et" bağırır, feryadını ulaştırırdı. Bahtiyar'ın *Bahtiyarname*'si ise ne bir gözyaşı ne de bir kahkahaydı. Bilge bir şair-filozofun bazen çılgınca, bazen gazap, hiddet, isyan dolu çağırışlarıdır. "Ey halkım, kendini derk [idrak] et ve düşün... Asırlar boyu seni izleyen ve kahreden bu belalardan kendin çıkış yolu ara, tarihten ibret al!" (3, s. 6)

Vahapzade'nin "Ölçü", "Kana Bilmedi", "Dibçek Gülleri", "Işık Aktarırsan", "İki Kabahat", "El Kaldırmışam", "Zindanda Takvim", "İhtiyat", "İki Kör", "Öyle Bir Fikir ki...", "Düşünce-söz", "Dözüm", "Kaye", "Şairler", "Salam", "Nesimi" ve diğer şiirleri kişi özgürlüğünün insan ve zaman düzleminde açıklandığı estetik örnekler olarak dikkat çekmektedir. Adı geçen şiirlerde yazar probleme farklı bir bakış açısıyla yaklaşabilmiş, çeşitli yönlerini açıklamaya çalışmıştır. Şairin "Ölçü" (1963) adlı şiirinde çocukların hareketlerini sınırlandıran, onları korkak büyüten, her yönden yetismelerini, gelişmelerini engelleyen veliler eleştiri hedefi haline getirilir. Şair, "özgür çocuğun gönlüne ölçü-biçi ne gerek?" diyerek milletin sağlam geleceği için çocukların ve gençlerin eğitiminin büyük önem taşıdığına dikkati çeker. Vahapzade'nin kişi özgürlüğünü insan ve zaman düzleminde ele aldığı şiirlerinden biri de "İki Kör" (1968) adlı şiirdir. Orijinal bir üslupla kaleme alınan bu şiirde şairin lirik kahramanları nitelik olarak birbirlerinden keskin şekilde ayrılan insanlardır. Onlardan birinin gözleri kör olsa da, akıl gözü kör değildir. Şair bu farklılığa dayanarak dünyayı, insanları görmeye, anlamaya ve değerlendirmeye çalışır. Şairin bir kahramanının gözleri görse de, manevi yönden kör olduğu için bu görmenin hiçbir faydası yoktur. Bu karşılaştırmada şair, kişi özgürlüğünün insanın manevi dünyası ile sıkı sıkıya bağlı olduğunun altını çizmiştir:

*Gözleri görmeyen kör deyil hale,
Görmek istemeyen kördür, deyerdim.
Böyle mükevveya, böyle cahile
Hayatın özü de gordur deyerdim* (6, s. 267).

Kişi özgürlüğü ile ilişkili bir o kadar farklı fikirlere Vahapzade'nin "Fikir Kanatlarım" (1969) adlı şiirinde de rastlanmaktadır. Bu eserde dikkati çeken esas taraf şairin probleme yaklaşımının orijinallığıdır. Şiirin öne sürdüğü ana fikre göre, her bir toplumda kişi özgürlüğünün temelinde fikir özgürlüğü bulunmaktadır. Eğer insan fikren, ruhen özgür değilse, toplum ne kadar özgür olursa olsun bireyin, kişi özgürlüğünün güvencesi olamaz. "Fikir Kanatlarım" şiirinin lirik kahramanını mensup olduğu toplumun diğer bireylerinden ayıran yön, "fikrinin kanatları olması", hayalin kudreti ile "kâinatı vatan gibi" idrak etmeyi başarmasıdır. Şair kendi fikirlerini özgür, sınırsız olarak gördüğü için yüce olarak değerlendiriyor:

*Ben azadam, azadam!
Benzili görünmeyen
Bir ebedi yolum var.
Beni yerden kaldıran,
Heddi, hüdüdü kıran
Fikir kanatlarım var (6, s. 282).*

Şairin “Fikir Kanatlarım” şiirinde ele aldığı kişi özgürlüğü problemi tahminen aynı yılların meyvesi olan “Öyle Bir Fikir ki...” (1970) adlı şiirinde en güzel ifadesini bulmuştur. Evvelki şiirde olduğu gibi, bu eserde de şair kişi özgürlüğünün temelinde özgür fikrin bulunduğu kanaatini vurguluyor. Şair kendini öyle bir fikir sahibi gibi görmek istiyor ki, onun kudreti ile her şeyi düzene koymak mümkün olsun:

*Ele bir fikir ki, o bana rehber,
Ben ona adice bir esger olum.
Onun aşkı ile doğsun seherler,
Ben onun yolunda seferber olum.
Yerimden oynatsın beni top gibi,
Canımdan çıkartsın etaletimi (7, s. 26).*

“Düşünce-söz” (1975) adlı şiirde ise şair özgürlüğü her bir insanın manevi dünyasında aramak fikrini temel önerme olarak ileri sürüyor. Eserin telkin ettiği esas gaye insanın dahilen özgür olmasının onun maneviyatında yarattığı değişikliklerle şartlanıyor:

*Özüme de görünmeyen
Könlüm benim,
Duygum benim,
Sevdam benim -
Azadlığım - öz manevi dünyam benim.
Öz içimde, öz dünyamda
Hakim de ben,
Mahkum da ben (7, s. 131).*

“Gaye” (1978) adlı şiirde de tahminen aynı fikirleri devam ettiren şair inançsız, amaçsız, meramsız yaşayan, toplumsal-eleştirel düşünceden mahrum olan insanları insan gibi ömür sürmedikleri için ciddi şekilde eleştiri objesine çeviriyor. Şaire göre insan özgürlüğünün temelinde gayenin, takip edilen ideallerin önemli bir rolü vardır. Bu etkenler şahsiyeti geliştirir, olgunlaştırır ve biçimlendirir. Buna göre de şair gayeyi, akideyi “hayat yolu” olarak, “hayattan yüce” olarak değerlendirir:

*İrademin ağasıyam,
Ekidemin kölesiyem.
Ekidemin yolunda da ölesiyem.
Neçin, nece yaşamayı o öyredib,
Hayatımı menâ ile nahışladı.
Beni bene tanıtdırıp,
Beni büyük bir Vatana bağışladı (7, s. 153).*

Şairinin “Dözüm” (1979) şiirinin lirik kahramanı sabır, tevekkül felsefesine karşı çıkararak bütün bunları “kölelik, nökerlik” olarak adlandırır. Eserde yüreği ile aklını mukayese eden şair, yüreğine, her şeye tevekkül göstermediği için minnettarlığını bildiriyor. Şairin fikrinde, her bir insanın tevekkülünün arkasında mutlaka özgürlükten kaçınma eğilimi saklıdır. Şiirin son mısralarında insan ve zaman düzleminde kişi özgürlüğü canlı, tabii çizgilerle ifade edilmiştir:

*Döziim - başdan-baş azap, şikayet,
Öziin de, budurmu yaşamak meğer?
Dözmemek - azadlık,
Dözmek - esaret,
Bir günlük azadlık bir ömre değer! (7, s. 237).*

Bahtiyar Vahapzade bir yazar olarak şairliği diğer sanat türlerinden ayırmış, yaratıcılıkla meşgul olan insanların üzerine düşen sosyal ve manevi-ahlaki görevi tüm yönleriyle idrak etmiştir. Edibin şairliği “cemiyetin isyan sesi” olarak değerlendirildiği “Şairler” (1969) şiiri bu bakımdan önemlidir. Bu şiirinde, şairlere abide ucaltilmesini onların behteverliği gibi anlayanlara tutarlı bir cevap verir ve bu ‘bahteverliğin’ arkasında ‘uykusuz gecelerin’, ‘hakikatin gözlerine dik bakmanın’, ‘yalanla barışmamanın’, ‘canından geçmenin’, vatan ve millet yolunda ‘alışıp yanmanın’, ölümden, sürgünden korkmamanın olduğunu gösterir:

*Ölümden, sürgünden korkmayıp esla,
Yanıb öziünüzü oda atdınız.
Yürek kanınızla, amalınızla
Zindanlar küncünde söz yarattınız (6, s. 284).*

XIV. yüzyıl Azerbaycan şairi İmadeddin Nesimi’nin Bakü’de abidesinin yükseltilmesi sebebiyle yazmış olduğu “Selam, Nesimi” (1978) adlı şiirinde müellif sözün doğrusunu, zamanın hakikatini söylemek için hayatından vazgeçmeyi başaran, ölümün gözlerinin içerisine cesaretle bakan bir sanatkarın poetik obrazını yaratmıştır. Edip, Nesimi’nin yaratıcılık dünyasının icazkârlığını canlandırmakla birlikte, esas dikkati onun şahsiyetine yöneltmiştir. Nesimi’nin kahramanlığının

bütün asırları titrettiğini dikkat merkezine çeken şair, meslek yolunda ölmeyi başaranların ölümsüzlüğe kavuştuklarını söylemiştir. Zamanın arkasından binlerin, milyonların hurufi şairinin ölümüne üzülməsi buradan kaynaklanır.

*Zamandır yaratan kahramanları,
Tarihten ne kadar ders götürmüşük.
Kırk yıl kişilikden dem vuranları
Bir anlık ölümden korkan görmüşük (7, s. 163).*

Bahtiyar Vahapzade'nin "Kana bilmedi" şiirinde bedii-sembolik şekilde kişi özgürlüğü probleminde temas edilmiştir. Şiirde, şarti-metaforik bir obraz olarak takdim edilen fil örneğinde şair dolaylı olarak özgürlük duygusunun önemine dikkati çekmeye çalışmıştır.

*Filin ayağına hele körpeyken
Zincirli, kıfıllı kandal vurdular.
Niye?
Çünkü filin geleceyinden,
Ağır zerbesinden çok korkurdular.
Günler aya döndü,
aylar yıl oldu.
Büyüdü
bala fil, yeke fil oldu (10, s. 77).*

Şiirin sonraki satırlarında şair köle hayatına alışan filin kendi hayat tarzından memnun olmasına dikkati çekmekte, dolayısıyla sömürgeci rejimlerde yaşayan insanların da buna benzer bir hayat tarzı sürdürdükleri için özgür hayat sürmeye can atmadıklarını vurgulamaya çalışır:

*O, ele bildi ki, ele sandı ki,
Bezekdir, zinetdir kandallar file.
Fil ele bildi ki, ele kandı ki,
Dede, babası da yaşamış bele.
Onu incitmedi bu dustak halı,
"Yakin ki, bu benim hakkımdır", dedi (10, s. 77).*

Bahtiyar Vahapzade'nin "Dibçek Gülleri" şiirinde ise dolaylı yoldan insanın kişisel özgürlüğü meselesi dikkat merkezine çekilmiştir. Şiirde doğanın koyunda yaşamakta olan güllerin, çiçeklerin saksılara ekilmesine, evlere, odalara getirilmesine itiraz eden şair, bu manzarayı insanın kendi kökünden, aslından uzaklaşması ile karşılaştırarak orijinal önermeler getirir. Şaire göre, özgürlük her

şeyden önce şahsiyetten, bir birey olarak insanın manevi dünyasından kaynaklanıyor:

*Zulmünle kolum bağlı, elim bağlı, dilim lal,
Azadlığım aşkımda, hayalimde tükenmez (8, s. 478).*

Şairin şiirinin orijinal, benzersiz örneklerinden olan “İhtiyat” (1970) şiirinde kişi özgürlüğünü seciyelendiren makamlara dikkat çekilmiştir. İnsanın bir şahsiyet olarak biçimlenmesinde “cesaret”in son derece önem taşıdığını vurgulayan şair, bütün galebelerin arkasında “cesaretli söz”ün ve “cesaretle atılmış adım”ın bulunduğunu gösterir. Bunun aksine olarak “ihtiyatlı söz”, “ihtiyatlı hareket” “korkaklık”la eş olduğu için o hiçbir zaman ister ferdin, isterse de toplumun “hakikat”ini ifade edemez. Felsefi mezmun içeren şiirde şair ihtiyatı kölelikle, cesareti ise özgürlükle mukayese ederek bu mefhumların her birinin mana tutumunu açıklamaya çalışır. Edib şahsi tecrübesinden yola çıkarak hayatı boyunca cesaretli adımdan zarar çekmediğini, bütün uğursuzluklarının arkasında ise korkaklık ve ihtiyatlılık bulunduğunu gösterir:

*İhtiyat virgüldür, nokta deyil, yok!
İhtiyat çalardır, reng ola bilmez!
Deyirem dünyada bir kahramanlık
Köle ihtiyatdan doğula bilmez (7, s. 114).*

Kaydedelim ki, “İhtiyat” eserinde kaldırılan problem şairin “Kayret mi, ağıl mı?” (1985) şiirinde bir kadar başka şekilde poetik ifadesini tapmıştır. Eğer birinci şiirde edib ‘ihtiyatla’ cesareti mukayese etmişse, ikincide ihtiyatla gayreti karşılaştırmış, gayrete üstünlük vermiştir.

*Bizi ihtiyata çağıran ağıl,
Bir çimdik kayrete deyişdirerdim (8, s. 116).*

Şairin fikrince, ağıla dayanan ihtiyatlılığın arkasında her zaman korku gizlendiğinden bütün zaferler mehz gayretle atılmış adımlardan tekan almıştır. Başka sözle, gayret milleti özgürlüğe götüren, “dünyanın siyasi haritasını değiştiren” oldukça mühim amillerdendir. Şiirde müellifin “akıllı fikirleşince, deli vurup çayı geçti” meselini de örnek olarak seslendirmesi tesadüfi sayılmamalıdır. Bu aslında şairin halkın mentalitesine yoluhmuş olan aşırı ‘sabırlılığa’, tahammüle ve ihtiyatlılığa bağlılığına bir tür sarkazm gibi seslenmektedir.

*Kayret azadlıktır, bu amal için,
Kayret adımlayır yer küresini.*

*Kayretdir değişib yaratan bu gün,
Dünyanın siyasi haritasını (8, s. 116).*

Bahtiyar Vahapzade'nin "Işık arıyorsun" (1991) şiirinde insan ve zaman azatında şahsiyetin üzerine düşen sosyal misyon bedii hedef gibi seçilmiştir. Şiirin lirik kahramanı yaşadığı cemiyetten narazı olan, lakin onu değiştirmek için hiç bir emeli faaliyet göstermeyen, yalnız ayrı ayrı insanlarla sohbetlerinde öz narazılığını bountuya veren korkak tabiatli bir insandır.

*Görürem, hemişe sohbetlerinde
Işıklı fikirler sorağındasan.
Zamanın bu "zülmet seltenetinde"
Sen kılinc olsan da, hele kındasan (9, s. 56).*

Müellife göre, cemiyetin gelişmesi için her bir şahsiyet mücadele meydanına atılmalı, kendi işi, emeli, faaliyeti ile başkalarına örnek olmalıdır. Yalnız o zaman hakiki anlamda vatanperverlikten ve mübarizlikten bahsetmek mümkündür.

*Özgenin ışıǵı göz aldadandır,
Evvel öz kalbinde göz daǵın olsun.
Işık aktarırsan, özünü yandır,
Zülmeti yarmaǵa ışıǵın olsun (9, s. 56).*

Şairin "İki kabahat" (1993) şiirinin lirik kahramanı halkının dert ve kaygıları ile yaşayan bir vatandaştır. O, yeri geldikçe muteber meclislerde halkının problemlerini dile getirir. Mensup olduğu milletini derinden seven lirik kahraman cesaretli çıkışları ile ciddi problemlere tokunmasına bakmayarak tanıyıp bilenler onun bu yoldan çekinmesini sağlamaya çalışırlar. Ne yolla olursa olsun ona sübut etmeğe çalışırlar ki, bir neferin gücü ile bu ülkenin problemlerini halletmek mümkün deǵil. Lirik kahraman bu kınak ve tenelerden yorularak susma kararı alır ve kendine söz verir ki, bir daha toplumsal meselelere karışmayacak, milletin dert ve problemlerini dile getirmeyecek. Ama bu defa de insanlar sustuǵu, süstlük gösterdiği için ona irad tuturlar.

*Bu hayat yalan kusur, vicdanımsa hakiket,
Ama ben neyleyim ki,
Konuşmaǵım kabahet, susmaǵım da kebahet!
Şimdi düzü budur ki, korkuram,
korkuram ben
Yalan desem Tanrıdan, doǵru desem, bendeden (9, s. 88).*

Edibin yaratıcılığında kamil, benzersiz sanat örneği gibi dikkati çeken “El kaldırmışam” (1998) adlı şiirde şahsiyetin ikileşmesi problemi orijinal formda takdim edilir. Şiirin lirik kahramanının dahili-menevi dünyası ile zahiri alemi arasında ciddi farklar vardır. O, mesleğine zıt olan adımlar attığına, kendine, benliğine ihanet ettiğine göre azap çekiyor. Müellif lirik kahramanın azap ve ızdıraplarını poetik şekilde aksettirmiştir.

*Gah ona çevrildim, gah buna döndüm,
Çölümün günahkar kuluna döndüm.
İçimle ahdimi çoktan kırmışım,
Ben öz ekideme el kaldırmışım (9, s. 262).*

Toplumsal motiflerle zenginleşen “Zindanda takvim” (1997) adlı şiirde şair cemiyet için son derece ehemiyet kesb eden şahsiyet azadlığının aparıcı aspektlerini kabartmaya çalışır. Şairin fikrince, zindan hele şahsiyet azadlığının geniş mânâda cilovlanması demek değildir. Öyle ki, insan istenilen mekânda dahili-manevi azadlığını koruyup saklayabilir, hatta zindanda bile. “Zindanda takvim” şiirinin lirik kahramanı azadlık namine insan için en kıymetli servet olan zamanın üzerinden hat çeker. O bunu ona göre edebilir ki, insan gibi yaşayabilmek için azadlığın zaruretini terk eder.

*Döşeme - dünyası, tavan fezası
Azadlık namine o vakti danlar.
Onunçün cızılan günler - cezası,
Ama günahdır cızılmayanlar (9, s. 391).*

Bahtiyar Vahapzade’nin, Azerbaycan’ın büyük satirik yazarı, Molla Nasreddin edebi mektebinin yaratıcılarından biri olan Mirza Elekber Sabir’e hasrolunmuş “Ağlar-güleyen” (1962) şiirinde kişi özgürlüğü kontekstinde özgürlük ve bağımsızlık problemleri bedii yansımasını bulmaktadır. “Ağlar-güleyen” şiirinin Mirza Elekper Sabir’e ithaf olunması tesadüfi değildir. Öyle ki, müellif büyük mütefekkinin yaratıcılığı fonunda kendi ideallerini ifade edebilmiştir. Başka deyişle, bu konu şairin, Azerbaycan halkını düşündüren en güncel problemlere dikkat yöneltmesine imkan vermiştir. Şiirin birçok epizodlarında şair bugünün problemlerini aksettirmek için büyük satirikin fikirlerinden yararlanmıştır. “Ağlar-güleyen” şiiri kişi özgürlüğünün kendine has bedii sanatkârlık mahareti ile işlenmiş bedii örneklerden biri olarak bugün de fikir-estetik değerini muhafaza etmektedir. Şairin bütün eserlerinde, gerek tema gerekse bu temaları işleyiş üslubu itibarıyla ferdi özgürlük isteği kendini açık bir şekilde göstermektedir. Kişi özgürlüğü, yazarın eserlerinde sosyal ve siyasi özgürlüğe götüren etkenlerden biri olarak dikkati çekmektedir.

Kaynaklar

1. *Azerbaycan'ın Bahtiyar'ı*, Bakü: Azerbaycan Neşriyatı, 1995.
2. İsa Hebibbeyli, *Edebi-Tarihi Yaddaş ve Muasirlik*, Bakü: Nurlan Neşriyatı, 2007.
3. Hasan Hasanov, *Azerbaycanın Bahtiyar'ı yahud "Gülüstan"dan "Şehidler"e Giden Yol*, Bakü: Apostrof Neşriyatı, 2009.
4. Resul Rıza, *Seçilmiş Eserleri*, 5 cilt, Bakü: Önder Neşriyatı, 2005.
5. *Türk Dünyasının Bahtiyar'ı*, I bölüm, Bakü: Tefekkür Neşriyatı, 2002.
6. Bahtiyar Vahapzade, *Eserleri*, 12 cilt, 2. cilt, Bakü: Elm Neşriyatı, 2008.
7. Bahtiyar Vahapzade, *Eserleri*, 12 cilt, 4. cilt, Bakü: Elm Neşriyatı, 2008.
8. Bahtiyar Vahapzade, *Eserleri*, 12 cilt, 5. cilt, Bakü: Elm Neşriyatı, 2008.
9. Bahtiyar Vahapzade, *Eserleri*, 12 cilt, 6. cilt, Bakü: Elm Neşriyatı, 2008.
10. Bahtiyar Vahapzade, *Eserleri*, 12 cilt, 8. cilt, Bakü: Elm Neşriyatı, 2009.